

teellista salapoliisityötä, jossa huomioidaan aiemmissa tutkimuksissa saavutettu tieto, pohditaan huolellisesti esitettyjä hypoteeseja ja aineiston valossa ja punnitaan, millaisiin erilaisiin tulkintoihin aineiston perusteella voidaan päätyä. ■

MIINNA PALANDER-COLLIN

Sähköposti:

minna.palander-collin@helsinki.fi

LÄHTEET

HARRIS, ALICE C. – CAMPBELL, LYLE 1995: *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge: Cambridge

University Press.

HEINE, BERND – KUTEVA, TANIA 2005: *Language contact and grammatical change*. Cambridge: Cambridge University Press.

NEVALAINEN, TERTTU – RAUMOLIN-BRUNBERG, HELENA 2003: *Historical sociolinguistics. Language change in Tudor and Stuart England*. London: Longman.

Tilastokeskus 2004: Päätuloksia julkaisusta »Osallistuminen aikuiskoulutukseen. Aikuiskoulutustutkimus 2000». – <http://www.stat.fi/til/aku/200/aku-2000-2004-2004-05-31-kat-001.html> (6.11.2007).

DEMONSTRATIIVIT KESKUSTELUSSA: UUSIA NÄKÖKULMIA PERINTEISEEN TUTKIMUSAIHEESEEN

Marja Etelämäki *Toiminta ja tarkoite. Tutkimus suomen pronominitä tämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1008. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006. 212 s. ISBN 951-746-867-9.

Marja Etelämäen väitöskirja *Toiminta ja tarkoite* tarkastelee demonstratiivipronomineja, pääasiassa pronominia *tämä*. Tutkimuksen kohteena on siis alue, joka on aikaisemmin ollut esillä sekä perinteisessä fennistiikassa että viime aikoina myös keskusteluntutkimuksessa. Vaikka suomen demonstratiiveja onkin käsitelty suhteellisen paljon, tämä kirja tuo kuitenkin uuden lähestymistavan aiheeseen. Etelämäen mukaan suomen demonstratiivien käytön keskeinen kriteeri on keskustelussa meneillään olevan toiminnan luonne ja tarkoitteen asema eri osallistujien näkökulmasta. Tutkimusaihe ja keskusteluanalyttinen lähestymistapa ovat aika

lähellä Eeva-Leena Seppäsen tutkimusta *Läsnäolon pronominit* (1998), joka myös käsittelee demonstratiiveja keskustelussa. Suurin ero johtuu tutkimuskohteen rajamisesta: kun Seppänen käsittelee henkilöviitteisiä demonstratiiveja ja tärkeimmäksi teoreettiseksi taustakäsitteeksi muodostuu osallistumiskehikko, Etelämäen tutkimus tarkastelee puolestaan (paria poikkeusta lukuun ottamatta) ei-henkilöviitteisiä demonstratiiveja, ja keskeisenä taustakäsitteenä on erityisesti keskustelutoiminta ja tarkoitteen muodostuminen toiminnan kautta. Tarkoitteet eivät siis Etelämäen mukaan ole kontekstista löydettäviä valmiita yksiköitä vaan keskustelijoiden toi-

minnan kautta syntyviä dynaamisia referentiaalisten suhteiden kokonaisuuksia.

Väitöskirja perustuu ääni- ja videonauhointeihin. Aineistona on yhteensä 12 tuntia erityyppisiä keskusteluja. Niiden joukossa on kasvokkai keskusteluja, puheluita ja yksi televisio-ohjelma. Keskustelut on litteroitu, ja tarvittaessa litteraatioon on lisätty myös keskustelijoiden eleet ja katseet. Tutkimus on pääosin kvalitatiivinen, mutta sisältää myös relevanttia tilastollista tietoa, esimerkiksi demonstratiivien esiintymät lausumapaikoittain eri keskusteluissa (taulukot sivuilla 39–41).

Tutkimus jakautuu seitsemään osaan. Johdanto-osa (luku 1) esittelee demonstratiivien tutkimuksen historiaa sekä fennistiikassa että yleisessä kielitieteessä. Tämä yhteenvedo on suhteellisen lyhyt, ja eniten esitellään William Hanksin (1990) teoriaa siitä, kuinka demonstratiivit referentiaalisina indekseinä määrittävät tarkoitteen referentiaalista taustaa vasten. Hanksin (ja Etelämäen) mukaan viittaus koostuu aina kolmesta ulottuvuudesta: referentiaalisesta, indeksisestä ja relationaalisesta. Viittaus ei siis tämän tutkimuksen mukaan ole pelkkää yksinkertaista tarkoitteen nimeämistä vaan pikemminkin eri ulottuvuuksien yhteistä käyttöä, jonka tuloksena on sekä viittaus itse (siis se, että keskustelijat pystyvät tunnistamaan tarkoitteen) että indeksinen tausta kussakin keskustelun vaiheessa. Hanksin lähestymistapa on koko tutkimuksen tärkein tausta (ks. myös Etelämäen 1998 arvostelua Hanksin teoksesta *Referential practice*). Sen avulla Etelämäki kuvaa suomen demonstratiiveja ja päätyy seuraaviin tuloksiin:

- 1) Referentiaalinen ulottuvuus tarkoittaa sitä, »onko tarkoite riittävän tunnettu tilanteen tarpeisiin vai ei» (s. 19-20).
- 2) Indeksinen ulottuvuus tarkoittaa sitä, »että pronominit implikoivat taustan symmetriaa tai jäsentävät

taustan epäsymmetrisiksi» (s. 20), toisin sanoen kyse on siitä, onko keskustelijoilla yhteisymmärrys tarkoitteesta vai ei.

3) Relationaalinen ulottuvuus tarkoittaa »suhdetta, jonka demonstratiivi viittaus virittää tarkoitteen ja taustan välille» (s. 20); tämä ulottuvuus suhteutuu parhaiten aikaisempaan suomen demonstratiivien tutkimukseen inklusion ja eksklusion käsitteiden kautta.

Hanksin luomaa teoreettista kehystä ei kuitenkaan ole Etelämäen tutkimuksessa seurattu orjallisesti. Yksi demonstratiivitutkimusta eniten edistävä tulos on se, että viittauksen relationaalinen ulottuvuus keskusteluissa liittyykin Etelämäen mukaan usein tarkoitteen keskeisyyteen, eikä inklusioon tai eksklusioon (kuten aikaisemmin esimerkiksi Laury (1997) on oletanut käyttäen käsitettä »keskustelijoiden huomiopiiri»). Etelämäki ehdottaa, että pronominin *tämä* tärkein relationaalinen piirre onkin se, että tarkoite on toiminnan kannalta keskeinen. Tätä keskeisyyttä hän käsittelee myöhemmin eniten 6. luvussa, jossa muun muuassa käy ilmi, että erittäin usein *tämä* esiintyykin juuri selittävässä vuoroissa, joissa sen tarkoite on huomion keskipisteessä. Teoreettisen kehyksen uusiminen on siis kirjan pääosassa hyvin perusteltu, vaikka keskeisyys käsitteenä onkin edelleen hiukan liian abstrakti.

Fennistiikan osalta johdanto-osassa on eniten esitelty ja myöhemmin myös käytetty Ritva Lauryn (pääasiassa 1997) ja Eeva-Leena Seppäsen (1998) tuloksia demonstratiivipronominien käytöstä keskustelussa.

Seuraavissa luvuissa esitetään varsinaiset tutkimustulokset. Pronominia *tämä* on tarkasteltu eri näkökulmista. Luvut 2 ja 3 kuuluvat pääasiassa keskustelun syntaksin kentälle: niissä käsitellään muun muuassa

▷

pronominin *tämä* paikkaa lausumissa ja erikseen lohkeamissa. Tämä osa on kirjan kokonaisuuteen verrattuna hiukan irrallinen, mutta siitä huolimatta mielenkiintoinen. Materiaalista käy esimerkiksi ilmi, että jos lohkeaman alkupronominina on *tämä* tai *tuo*, niin loppu-NP:nä on saman pronominin tarkentama leksikaalinen NP, kun taas *se* alkupronominina voi saada seurakseen hyvin erilaisia loppu-NP:itä (s. 68). Erityyppiset lohkeamat edustavat myös erityyppisiä keskustelutoimintoja, esimerkiksi »kun *se*-alkuisen lohkeaman loppu-NP:n tarkentena on pronomini *tämä*, lohkeama antaa puheenaiheelle uuden tulkinnan ja tarjoaa sillä tavalla muutosta puheen suuntaan» (s. 94). Näin siis lohkeama ei ole virheen korjausta tai puhujan epäröintiä, kuten perinteisesti usein on ajateltu, vaan kuuluu mahdollisten NP:iden jatkumoon, jonka toisessa päässä on pronomini-NP ja toisessa leksikaalinen NP. Lohkeama eteenpäin osoittautuu suhteeltaan tarkoitteeseen pysyvämmäksi ja näin lähempänä pronomini-NP:tä olevaksi kuin lohkeama alkuun. Tämä on hyvin mielenkiintoinen tulos, joka laajentaa oleellisesti käsitystä nominilausekkeiden luokittelusta.

Luvuissa 4–6 seuraa Hanksin teorian mukainen pronominin *tämä* kolmen ulottuvuuden tarkastelu erilaisissa käyttötilanteissa ja luvussa 7 yhteenveto. *Tämä* on tutkimuksen tulosten mukaan epäjatkuvuuden pronomini, ja sitä käytetään aina silloin, kun toiminta muuttuu. Toiminnan muuttuessa tilanne osoittautuu yleensä epäsymmetriseksi, mikä tarkoittaa, että puhuja vasta aloittaa tarkoitteen esittelyn, ja toiminnan keskeinen tehtävä on tarkoitteen tunnistaminen. Pronominin *tämä* isäntälausuma ilmaisee tai luo toiminnan, josta käsin pronominin tarkoite on tunnistettavissa. Tarkoite, johon *tämä* viittaa, on siis toiminnan kannalta keskeinen, ja keskustelijoiden yhteinen huomio kohdistuu juuri siihen. Perinteiseen

tutkimuskehukseen ehkä sopii parhaiten se, että *tämä* on Etelämäen tutkimuksessa luokiteltu esitteleväksi pronominiksi.

Vaikka kirja keskittyykin pronominiin *tämä*, myös muut demonstratiivit saavat luvuissa 4–6 tulkintansa samoista teorettisista lähtökohdista käsin. *Tuo* ja *se* ovat Etelämäen mukaan epäsymmetrian suhteen indifferenttejä, ja niiden välinen ero on referentiaalisessa ulottuvuudessa. *Tuo* on referentiaalisesti avoin, mikä tarkoittaa, että tarkoitteesta ei ole vielä keskustelijoiden yhteisymmärrystä ja sen tunnistaminen on osa meneillään olevaa toimintaa. *Tuo* on osoittava pronomini. Demonstratiivilla *se* viitataan riittävän tunnettuun ja määräiseen tarkoitteeseen. *Se* on viittaava pronomini. (Ks. yhteenvedoksi asetelmaa 7.1. s. 200.)

Suomen demonstratiivien systeemin kuvaus ei-spatiaalisena on kirjan arvokainta antia. Sen sivutuotteena on toki myös havaintoja spatiaalisesta demonstratiivikäytöstä, esimerkiksi käy ilmi, että *tämä* implikoi usein (mutta ei aina) inkluusiota eli sisältävyyttä: puhuja on yleensä tarkoitteen sisällä. Inklusion suhteen *tuo* on tavallaan pronominin *tämä* vastakohta, koska se ei voi viitata tarkoitteeseen, jonka sisällä puhuja on. Demonstratiivien spatiaalinen käyttö saa kirjassa kuitenkin hyvin vähän huomiota. Kirjoittaja toteaaakin, että spatiaalisten viittausten harvinaisuus on sidoksissa aineistoon ja että spatiaalisuuden tutkiminen ei ole ollut tavoitteena. Vaikka arkikeskustelujen kontekstissa spatiaalisia demonstratiiveja käytetään ilmeisesti tosiaan vain harvoin, voi kuitenkin olla, että niillä on kokonaiskuviossa suurempi osuus, kuin mitä väitöskirja esittää.

Pieniä epäilyjä herättää myös se, ettei demonstratiivisysteemiä ole katsottu materiaalin pohjalta täysin ennakkoluulottomasti, vaikka keskusteluanalyysi pyrkii juuri siihen. Perinteisellä tavalla saman

demonstratiivin varianteiksi lasketut *tämä* ja *tää* sekä *tu* ja *toi* eivät mielestäni keskustelutilanteessa välttämättä ole aivan samakäyttöisiä. Ei-syntyperäisen suomen kielen puhujan korviin *tu* ja *toi* kuulostavat joskus aivan eri pronomineilta. En toki voi väittää, että ne todella olisivat käytöltään eri pronomineja, mutta kannattaisi tarkistaa, onko näin vai ei. Tämä ei kuitenkaan ole niinkään moite vaan toteamus, että demonstratiivien käytössä on vielä tämänkin väitöskirjan jälkeen paljon tutkittavaa.

Kirjan tyyli on melko abstrakti ja käytetty termistö poikkeaa perinteisestä feniinistikasta. Tämä tekee lukemisen ja ymmärtämisen vaikeaksi, ja siinä piilee vaara, että väitöskirjan tulokset eivät pääse kovinkaan helposti muun kielitieteellisen yhteisön käyttöön, koska lukija ei helpolla pysty sijoittamaan tuloksia toisentyypiseen teoreettiseen kehykseen.

Väitöskirja kuuluu suomalaisen keskustelututkimuksen piiriin. Siinä käytetään taitavasti hyväksi myös muiden puhekielen ilmiöiden (esimerkiksi partikkeleiden) tut-

kimuksen tuloksia. On suuri ilo nähdä, että keskustelututkimus on päässyt — ainakin Suomessa — vaiheeseen, jossa alkuvaiheen kaoottiset palaset ovat asettumassa yhteiseen kuvaan siitä, miten keskustelu kulkee ja millaiset kielelliset ilmiöt sitä ohjaavat. ■

RENATE PAJUSALU

Sähköposti: rena.te.pajusalu@ut.ee

LÄHTEET

- ETELÄMÄKI, MARJA 1998: Kieleen eletty tila. – *Virittäjä* 102 s. 284–290.
- HANKS, WILLIAM 1990: *Referential practice: Language and lived space among the Maya*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LAURY, RITVA 1997: *Demonstratives in interaction: The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KUKA MÄÄRÄÄ, MITÄ 'VAPAAUS' TARKOITTAÄ?

George Lakoff *Whose freedom? The battle over America's most important idea*. New York: Farrar, Straus and Giroux 2006. 277 s. ISBN 0-374-15828-2.

Historiallisen käännekohtan päivästä 11.9.2001 lähtien Bushin hallinto on viljellyt sanaa *freedom* mitä erilaisimpien yhteiskunnallisten muutosten perusteluna. Vuoden 2005 virkaanastujaispuheessaan Bush toisti peräti 49 kertaa sanoja *freedom*, *free* ja *liberty*, vaikka puhe kesti vain kaksikymmentä minuuttia. Lakoff tulkitsee kirjassaan *Whose freedom? The Battle over America's Most Important Idea* tämän niin, että Yhdysvaltojen republikaanien päämää-

ränä on toistella sanaa 'vapaus' valikoidussa kontekstissa, kunnes sen merkityssisältö vähitellen muuttuu. Sana 'vapaus' on amerikkalaisille rakas ja määrittelee vahvasti heidän identiteettiään. Mikäli sanan merkitys muuttuu, kenties amerikkalainen kulttuuri muuttuu laajemminkin. *Whose freedom* on Yhdysvaltojen demokraattisen puolueen politiikkaa kannattavan, laajalti tunnetun ja arvostetun kielitieteilijän George Lakoffin vastaisku republikaanien pyrkimyksille

▷